

Slobodan Bjelica
Filozofski fakultet
Univerziteta u Novom Sadu
Primljeno: 1. 7. 2016.
Prihvaćeno: 8. 11. 2016.

doi: 10.19090/gff.2016.2.103-117
UDK:364-56(497.13):314.727.2(497.113)"1919/1941"
Pregledni naučni rad

ISTRANI U NOVOM SADU IZMEĐU DVA SVETSKA RATA¹

Cilj ovog rada je da prikaže delatnost udruženja istarskih izbeglica u Novom Sadu u periodu između dva svetska rata. Nesrećna sudbina istarskih Slovenaca i Hrvata, koji su bili primorani da beže od italijanskog fašizma i napuste rodnu grud, poklopila se sa vremenom najintenzivnijeg razvoja Novog Sada u njegovoj dotadašnjoj istoriji. Obrazovane i vredne istarske izbeglice naišle su na srdačan prijem kako novosadskih građana, tako i zvaničnih organa, te znatno doprinele razvoju centra Dunavske banovine, a samim tim i uspostavljanju čvrstih veza Vojvodine i Istre. Rad je napisan na osnovu originalne dokumentacije iz novosadskih arhiva, onovremene periodike kao i relevantne istoriografske literature.

Ključne reči: Dunavska banovina, Istra, Novi Sad, Jugoslavija, Vojvodina

Od vremena svog osnivanja, krajem XVII veka, Novi Sad je bio mesto u kome su Srbi dominirali kako brojem tako i uticajem. Stoga je on vremenom postao centar srpske kulture i ekonomskog života u Panoniji, ali i šire. Sa političke tačke gledišta, kao jedan u nizu slobodnih kraljevskih gradova u Habsburškoj monarhiji, Novi Sad je imao značaj pre svega kao sedište srpske manjine. Međutim, završetak Prvog svetskog rata i ulazak u sastav novostvorene jugoslovenske države preokrenuo je tok razvoja grada.

U deceniji nakon uspostavljanja redovnih lokalnih vlasti 1919. godine, mada nije bio najveći grad severno od Save i Dunava, Novi Sad je bio predviđen za ulogu centra iz kog će se sprovoditi proces nacionalizovanja Vojvodine, što je značilo da grad treba da se razvije i da dobije na značaju, pre svega u političkom pogledu. Zagovornike takve politike prvenstveno pronalazimo među novosadskom vladajućom elitom. Ona se dvadesetih godina upustila u utakmicu sa predstavnicima drugih vojvođanskih gradova, pre svega Sombora i Subotice, za prevlast i ulogu budućeg prečanskog centra, što se najviše ogledalo u borbi za sedište raznih državnih ustanova. Takođe, u ovom periodu Novi Sad je bio poprište velikih sukoba političkih stranaka, koje su tu imale sedišta svojih ogranaka za Vojvodinu.

U vremenu od oktobra 1929. do aprila 1941. godine, Novi Sad je imao izuzetnu važnost, zahvaljujući tome što je postao glavni grad jedne od devet banovina koje su činile Kraljevinu Jugoslaviju. Tada je Novi Sad konačno odneo prevagu nad svojim

¹ sbjelica@eunet.rs. Ovaj rad je nastao u okviru projekta „Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije“ (evidencioni broj 177002) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

tradicionalnim suparnicima u Vojvodini a zbog teritorijalnog opsega Dunavske banovine postao gravitacioni centar i za područje Šumadije i istočne Srbije. Istovremeno, mada je bio suspendovan demokratski poredak, u Novom Sadu je tokom tridesetih godina bujao politički život. Režim je, u skladu sa većim političkim značajem Novog Sada, još više nastojao da grad postane oslonac državne politike na „jugoslovenskom severoistoku“, koji je imao specifičnu etničku strukturu. Istovremeno, Novi Sad je postao važno središte opozicionog pokreta, koji je pored zahteva za demokratizacijom političkog života, zahtevao i decentralizaciju zemlje, te je Novi Sad predstavljao pravo poprište borbi ideja.

Uprkos velikim krizama u koje je zapadala jugoslovenska ekonomija, Novi Sad je u dve međuratne decenije doživeo intenzivniji razvoj nego u bilo kom periodu u svojoj dotadašnjoj prošlosti. Taj napredak se opažao ne samo u broju i veličini privrednih preduzeća, nego i u aspektima demografije, saobraćajne infrastrukture, urbanističkog razvoja itd. Za to je bilo zaslužno više faktora: povoljan geografski položaj grada, preduzimljivost novosadskih privrednika, ali i podrška centralne vlasti.

U vremenu između dva svetska rata kulturnoj politici u Vojvodini je pridavana posebna pažnja, a Novi Sad je u tom smislu imao naročito mesto, kao politički centar ali i kao tradicionalno srpsko kulturno središte. U tom smislu, dolazilo je i do izvesne kontradikcije – podstican je razvoj kulture u Novom Sadu, a istovremeno je obližnji Beograd, kao prestonica, odnosio prevagu nad svim regionalnim centrima. Uprkos svim naporima da sačuvaju svoj značaj i posle ujedinjenja, najznačajnije kulturne ustanove u Novom Sadu – Matica srpska i Srpsko narodno pozorište – u tome nisu uspele. U pogledu prosvetne politike, Novi Sad je doživeo izvestan napredak između dva svetska rata, ali neskrivena težnja gradskih otaca da on postane i univerzitetski grad tada nije mogla biti ostvarena.

Tako je tekao razvoj Novog Sada u međuratnom vremenu, kada je ovaj multikulturni grad u svoje okrilje primio i izbeglice iz Istre. Raspad Austro-Ugarske vojske u jesen 1918. godine omogućio je Italijanima da prvih dana novembra 1918. godine zauzmu Istru bez borbe. Iako su u prvim proglašima obećali ravnopravnost slovenskom življu, usledilo je ukidanje hrvatskih i slovenačkih škola, proterivanje i emigracija intelektualaca i sveštenika glagoljaša pa i oružani teror. Novembra 1920. godine, Rapalskim ugovorom, Istra je i zvanično dodeljena Italiji, koja će pojačati politiku denacionalizacije tog poluostrva. Na nacionalno i socijalno ugnjetavanje (otpuštanja, zatvaranja industrijskih postrojenja) istarski Jugosloveni odgovorili su ustancima – Labinskom i Proštinskom bunom. Ipak, nakon dolaska fašista na vlast, italijanizacija i teror su se pojačavali, a individualni otpor (npr. slučaj Vladimira Gortana) samo je davao podstrek fašističkom teroru. Sve ovo nije ostavljalo povoljnu perspektivu za ostanak u Istri.

Računa se da je oko 70.000 Istrana izbeglo u Jugoslaviju, a oko 30.000 u zapadnoevropske i prekomorske zemlje tokom dve međuratne decenije. Istrani su se raseljavali po celoj Jugoslaviji. Intelektualci su odlazili u Zagreb, gde je u okviru Zemaljske vlade bio formiran poseban odsek za istarske izbeglice. Veliki broj radnika zatvorenog pulskog arsenala našlo je zaposlenje u Tivtu. Slavonski

Brod i njegova fabrika vagona prihvatili su takođe veliki broj Istrana, potom Osijek, Maribor itd. Gotovo da nije bilo jugoslovenskog grada u kome se nije formirala kolonija istarskih izbeglica, svugde cenjenih po svojoj marljivosti, obrazovanju i stručnosti.

Nostalglični za rodnim krajem i ne prihvatajući njegovo izdvajanje iz jugoslovenskog državnog okvira, istarski emigranti su krajem novembra 1922. godine osnovali u Zagrebu Prosvjetno i potporno društvo Istra. Prvi predsednik tog društva bio je Istranin dr Matko Laginja, ugledni hrvatski političar. Po ugledu na zagrebačko, osnivana su udruženja u Slavonskom Brodu, Osijeku, Splitu, Banja Luci, Sušaku, Dubrovniku, Novom Sadu, Tivtu. Širom Jugoslavije delovala su slična udruženja sa različitim imenima: „Istra-Trst-Gorica“, „Istra-Trst-Gorica-Rijeka“, „Gortan-Bazovica“, „Istarski akademski klub“, „Istarska obitelj“, „Orijem“, „Soča“, „Nanos“, „Jadran“ itd. U okviru ovih udruženja mogla se povremeno osetiti podela na istarske Hrvate i istarske Slovencei. Septembra 1931. godine 39 udruženja istarskih emigranata, sa oko 20.000 članova, okupljeno je pod krovom Saveza jugoslovenskih emigranata iz Julijske Krajine, koji je predvodio advokat Ivan Čok, rodom iz Trsta. Savez je izdavao list *Istra*, koji je bio čitan širom države, ali i u inostranstvu – svuda gde su postojale organizacije istarskih izbeglica. (Radetić, 1969: 301)

Nepoznat, ali svakako nemali broj Istrana doselio se i u Novi Sad, gde je zasnovao svoju egzistenciju. Mnogi su se posle Drugog svetskog rata, kada je Istra ušla u sastav FNRJ, vratili u svoja mesta na ranije napuštena imanja. Izvestan broj Istrana ostao je zauvek u Novom Sadu. Prvi Istranin koga srećemo u međuratnom Novom Sadu bio je porečki župan Marijan Glavina, koji je bio govornik na narodnom zboru u Novom Sadu, sazvanom na praznik Cveti, polovinom aprila 1919. godine. Najavljen kao „brat Slovenac iz napačene Istre“, Glavina je istupio u odelu vojnog sveštenika i naglasio: „Kao sin Istre donosim braći pozdrav sa našeg Primorja“. Istakavši koliko je južno Slovenstvo propatilo pod dugom vladavinom Austrijanaca, upozorio je da „ni sada, kada je neprijatelj pobeđen, nema kraja patnjama Istre, jer se sada nalazi pod pandžama mletačkog lava. Talijani na sve moguće načine gone naš narod u Istri, ali ja, koji sam iz Istre, izjavljujem, da naš narod u Istri nije klonuo. Ustao je Kraljević Marko te je s Petrom Karađorđevićem oslobodio i ujedinio naš narod – oni će osloboditi i Istru. Mogu oni u Parizu odlučiti šta hoće, mi smo odlučili i složni u tom, da ne damo što je naše. U jedinstvu nam je spas. Granica je Soča, Vardar i Jadransko more i neka nas kralj Petar Karađorđević vodi kud hoće, svi ćemo ići za njim, da isto tako odbranimo Istru, kao i Jadran i Banat i Bačku i Baranju“. Glavinin govor je bio praćen burnim odobravanjem okupljenje mase i uzvicima: „Živela Istra! Živeli Slovenci! Dole s Talijanima! Ne damo Istru!“ (*Zastava*, Novi Sad, 16.4.1919.)

Godinu dana kasnije, sve političke stranke u Novom Sadu odazvale su se pozivu Trgovačke omladine da održe zajednički protestni zbor u Novom Sadu „protiv skroz neopravdanih težnji Italijanaca na naše lepe primorske krajeve: Rijeku, Dalmaciju i Istru“. U rezoluciji zbora, između ostalog, stoji: „U ime pravde, koja drži zemlje i gradove, u ime svetog načela o samoopredeljenju naroda,

građanstvo ovog grada i okoline bez razlike imena i partijske boje, najenergičnije protestuje protiv osvajačkih težnji imperijalističkih krugova italijanskih, da nam uzmu grudu našu Istru, da otrgnu sa grudi naših dalmatinsko Primorje sa ostrvima, Rijekom, Zadrom, da nam time oduzmu veliki deo našeg naroda i mogućnost da se u slobodnoj državi ekonomski razvijamo i da politički budemo nezavisni“. (*Zastava*, Novi Sad, 19.2.1920.)

Do početka Drugog svetskog rata u Novom Sadu je bilo toliko emigranata iz Istre da su one imale, kako se čini, više svojih udruženja, pa čak izdavali i svoj list *Primorje* 1938. godine. (Popov, 1983: 461) Da je, početkom tridesetih godina, u Novom Sadu delovalo Udruženje istarskih izbeglica Istra – Trst – Gorica saznajemo iz podatka da je predsednik tog udruženja, g. Jurišić, bio prisutan prilikom gostovanja u Novom Sadu sušačkog hora „Jeka sa Jadrana“. (*Jugoslovenski dnevnik*, Novi Sad, 14.2.1933.) Kada je, potkraj tridesetih godina, u Novom Sadu osnovan Savez nacionalnih udruženja, sa zadatkom „da okupi sva novosadska kulturna, prosvetna, humana, socijalno-higijenska i sportska društva i ustanove, da unese sklad u njihove međusobne odnose, da sprečava štetan paralelizam kulturnog delovanja i da nastoji, da se ujedine društva sa istim zadacima, a sve ovo zbog toga, kako bi se njihov rad po opšte nacionalne, državne i građanske interese što korisnije i uspešnije izvodio“, te da „radi na buđenju nacionalne svesti, da širi i propagira misao državnog i narodnog jedinstva, da zajednički i svima silama poradi za dobrobit i lepšu budućnost mile nam otadžbine Jugoslavije i čitavog jugoslovenskog naroda i najzad da suzbija štetan učinak raznih frontova, opasnih po jedinstvo i slogu našeg naroda, osobito pak u ovim ugroženim krajevima, nastanjenim raznim nacionalnim manjinama“ – u sastavu njega našla se i Orijem – organizacija jugoslovenskih emigranata iz Istre, Trsta, Gorice i Zadra. (Bjelica, 2008: 162)

Upravo u to vreme u Novom Sadu je održana i osnivačka skupština Sportskog kluba Istra, 8. februara 1931. godine. Među imenima sazivača nailazimo na istarska prezimena Simčić, Kalember, Juričić, Crnbori, Jurmina, ali i isto toliko članova starih srpskih novosadskih porodica. I pečat kluba je bio u duhu jugoslovenskog jedinstva – natpis je štampan i ćirilicom i latinicom. U statutu kluba, koji je Banska uprava odobrila maja 1931. godine, stajalo je da članovi kluba, pored državljana Kraljevine Jugoslavije, mogu biti i „istarske izbeglice jugoslovenske narodnosti“. (Arhiv Vojvodine, fond 126/2,35452/931) Za delovanje ovog sportskog kluba vezana je i jedna zanimljivost. Jula 1938. godine, uoči odlučujuće utakmice za prelazak u viši rang sa Hajdukom iz obližnjeg sela Čuruga, uprava S.K. Istre obratila se Banskoj upravi da spreči najavljeni obračun navijača dva kluba i „linčovanje i prebijanje igrača“. Banska uprava je posle svega obaveštena iz sreskog načelstva žabaljskog da je utakmica, zahvaljujući prisustvu žandarmerije, ipak odigrana uz manje incidente, za koje su „uglavnom odgovorni temperamentni simpatizeri S.K. Istre iz Novog Sada, koji su se, iako u naelektrisanj sredini, stalno upuštali u raspre sa simpatizerima domaćeg kluba“. (Arhiv Vojvodine, fond 126/2,52047/938)

Ipak, najviše traga u novosadskim arhivima ostavilo je delovanje Prosvetnog i potpornog društva Istra, čiji rad u sedištu Dunavske banovine možemo pratiti

od 1929. godine. Dokumenta vezana za ovo udruženje u nastavku donosimo u integralnoj verziji.

Dopis Prosvetnog i potpornog društva „Istra“ u Novom Sadu Banskoj upravi 28. XI 1932. godine:

Povodom 12-te godišnjice Rapallskog Ugovora 12. XI 1920/1932., po kojem je preko 650.000 najboljih Jugoslovena iz Istre, Trsta, Gorice, Rijeke, Zadra i Lastova otrgnuto od Jugoslavije, te povodom tragične pogibije istarskih mučenika i heroja Vladimira Gortana 17. X 1929. i Bazovičkih žrtava 6. IX 1930. i godišnjice smrti vladike goričkog nadbiskupa dr F. Sedeja 28. XI 1931., društvo „Istra“, udruženje emigranata Jugoslovena iz Julijske Krajine u Novom Sadu, priređuje u nedelju, dne 4. Decembra o.g. u 10 ½ časova pre podne Svečanu komemoraciju koja će se održati u ovdašnjoj Sokolani (Sokolska ulica), sa ovim rasporedom:

1. G. Dr. Ivan Prudan, apelacioni sudija, predsednik društva „Istra“, otvara komemoraciju
2. G. Dr. Ivan M. Čok, iz Beograda, predsednik Saveza Jugoslovenskih emigrantskih udruženja iz Julijske Krajine u Jugoslaviji, govoriće o „Tragedini rapalskog ugovora“ i o njegovim posledicama
3. G. Marin Glavina, upravnik Saveza agrarnih Zajednica iz N. Sada, govoriće o borbama i patnjama Istre pod tuđom vlašću.

Društvu „Istra“ je čast ovime najuljudnije umoliti Vas, da i Vi uzmete na toj svečanosti vidljivog učešća, te da Vaše gg. činovnike upozorite na ovu priredbu, da svojim prisustvom i brojem uveličaju značaj iste. Potrebno je, da braći preko granica, koja već punih četrnaest godina čami pod tuđim gospodarem, damo moralnu utehu i da ih uzdržimo u veri i nadi u bolju budućnost, koja mora doći.

Na Vašoj predusretljivosti i usluzi, koju ćete time ukazati našem društvu i našoj svetoj stvari i ideji, mi Vam se već unapred najtoplije zahvaljujemo, pozdravljajući Vas tom prilikom istarskim narodnim pozdravom!

Po prijemu ovog poziva, načelnik opšteg odeljenja Kraljevske banske uprave obavestio je 2. XII Otsek javne bezbednosti KBU: „Čast je ustupiti prednji poziv sa molbom za saopštenje, da li se može po njemu postupiti i službenicima Banske uprave odobriti prisustvovanje ovoj komemoraciji“. Načelnik upravnog odeljenja je 3. XII uputio obaveštenje svim činovnicima upravnog odeljenja: „Preporučuje se prisustvovanje s tim, da g.g. činovnici svojim prisustvom uplivišu, da svečana komemoracija proteče mirno i dostojanstveno, a naročito bez ikakvih napadaja na Italiju“. (Arhiv Vojvodine, fond 126/2, 90631/932)

Uprava policije u Novom Sadu poslala je 5. XII 1932. godine Kraljevskoj banskoj upravi Dunavske banovine dopis sledeće sadržine:

Ovdašnje društvo istarskih izbeglica „Istra“, čiji predsednik je Prudan Dr. Ivan, ovdašnji apelacioni sudija, održao je dana 4. o.m. u dvorani „Sokola“ prethodno propisno prijavljeni i odobreni zbor, kao svečanu komemoraciju 12-godišnjice rapalskog ugovora i godišnjice smrti goričkog nadbiskupa Dr. F. Sedeja.

Prema programu bili su određeni Čok Dr. Ivan, predsjednik Saveza jugoslav. emigrantskih udruženja iz Julijske Krajine i Glavina Marin, upravnik Saveza agrarnih jedinica u Novom Sadu. Tema prvog govornika bila je „O rapalskom ugovoru i njegovim posljedicama“, a drugog govornika „O Vladimiru Gortanu i Bazovičkim žrtvama i o vladiki Goričkom dr Sedeju“.

Kako je potpisani imao poverljivu dostavu, da je sadržaj navedenih govora vrlo fulminantan, te kako je postojala mogućnost i opasnost, da se posetioci komemorativnog skupa u oduševljenju, odnosno ogorčenju, zaborave u raznim povicima, a možda i ispadima, koji bi bili protivni interesima naše države, to je prethodno prizvan predsjednik „Istre“, a putem njega naknadno i g. Dr. Čok, pa su im date potrebne upute i ograničenja u pogledu sadržaja govora.

Prema postignutom sporazumu g. Dr. Čok je na početku svoga govora naglasio, da neće držati nikakav politički govor, nego samo osvežiti uspomenu na navedene pokojnike iz Juliske Krajine, te naglasio, da bi svaka neumesna reč i manifestacija mogla imati neželjene posledice i reperkusije na naš živalj u onim krajevima, a sem toga, da bi to bila i zloupotreba iskrenog gostoprimitstva, koje su istarske izbeglice našle u Kraljevini Jugoslaviji. U smislu ovih ograda g. Dr. Čok je održao svoj govor u umerenom tonu. Ipak je izneo fakta, prema kojima su u Jul. Krajini ukinute slavenske institucije, naročito škole, novine i manastiri, jer je u 14 manastira postavljeno talijansko sveštenstvo. Izneo je nadalje, da je 276 katoličkih slavenskih sveštenika progonjeno i smenjeno. Prikazao je rad, slavensku svest i stradanje biskupa Dr. Sedeja. Samo na jednom mestu je izjavio da je tamošnji živalj „krv naše krvi“ i da ga se mi ne možemo i nećemo odreći, sve dok mu ne svanu bolji dani slobode. Ipak nije izjavu precizirao, da li bi ta sloboda imala biti u granicama Italije ili Jugoslavije.

Govornik je zatim potanko obrazložio historijat londonskog pakta, dokazujući tezu o nemoralnosti toga pakta i izvodeći iz te teze konkluziju, da je i rapalski ugovor nemoralan, jer se osniva na spomenutom paktu.

Za vreme govora bilo je usklika „Slava!“, koji su se odnosili na blaženopočivšeg Kralja Petra I Velikog Oslobođioca, kao i na dr Sedeja, Gortana i dr. Žrtava u Istri i Gorici.

Na koncu je jedna učenica recitovala jednu patriotsku pesmu, posvećenu Gortanu.

Komemoracija je bila dobro posećena. Među po prilici dve stotine prisutnih bilo je i desetak oficira, većinom od mornarice.

Komemoracija je protekla bez ikakve upadice, a dosledno apelu predsednika Dr. Prudana pre razlaza, da se prisutni mirno i dostojanstveno raziđu bez ikakvih manifestacija skup se je u redu razišao. Pre razlaza primljena je već sastavljena i po dr Prudanu predložena i pročitana rezolucija, kojom se osuđuje rad sadašnjeg goričkog biskupa – vikara, radi njegovog progona slavenskih katoličkih sveštenika i kojom se traži od Pape i ostalih nadležnih, da se na stolicu pokoj. Dr. Sedeja postavi Slaven, domaći sin iz Istre – Gorice, koji će poštovati nacionalne svetinje tamošnjeg življa.

Na komemoraciji bili su izaslanici pojedinih ovdašnjih kulturnih i nacionalnih društava.

Prednji izveštaj čast mi je podneti s molbom na znanje u vezi već podešenog usmenog i telefonskog izveštaja, time da je izveštaj u overenom prepisu podnešen i Ministarstvu unutrašnjih poslova. (Arhiv Vojvodine, fond 126/2, 91802/932)

Uprava Prosvetnog i potpornog društva „Istra“ u Novom Sadu obratila se 31. III 1933. godine Odeljenju za socijalnu politiku i narodno zdravlje Dunavske banovine sa sledećom molbom:

Potpisanom Prosvetnom i Potpornom Društvu „Istra“, kao udruženju jugoslovenskih izbeglica iz Istre, Trsta i Gorice u Novome Sadu, je čast obratiti se Naslovu molbom, da mu izvoli podeliti novčanu pripomoć za postizavanje svojih ciljeva.

Cilj društva je međusobno potpomaganje, pomaganje besposlenih i siromašnih izbeglica iz Istre, podržavanje i širenje jugoslovenske narodne svesti te širenje prosvete i kulture.

Osim članarine, društvo ne raspolaže nikakvim drugim prihodima niti imade bilo kakovu pokretnu ili nepokretnu imovinu. Uslijed velikog broja besposlenih članova, te uslijed opće privredne i ekonomske krize, koja je obuhvatila najteže upravo naše emigrantske redove, danas se članarina vrlo teško ubire, te ni iz daleka ne zadostaje za ublaženje bijede, koja među našim redovima vlada, niti da se udovolji potrebama, koje nam se nameću.

Uslijed sve većeg progona našeg naroda pod Italijom, učestala je u poslednje vreme i emigracija našeg naroda iz Julijske Krajine u Jugoslaviju, te nam se danomice javljaju izbeglice, bez sredstava, bez zarade, goli, bos i gladni, i traže našu pomoć, koju im nažalost uslijed pomanjkanja sredstava moramo uskratiti.

Kako je naš nacionalni, prosvetni i socijalno-karitativni rad neophodno potreban našim redovima, koji su se u poslednje vreme podvostručili, slobodni smo obratiti se Naslovu uljudnom molbom, da nas u našem radu potpomogne, kako bi mogli i nadalje vršiti našu dužnost za dobrobit našeg naroda i dobrobit naše domovine Jugoslavije.

Čvrsto uvereni, da će Naslov uvideti opravdanost naše molbe i istu uvažiti, čime će nam biti omogućen rad u svim pravcima, slobodni smo već unapred izraziti Naslovu našu toplu blagodarnost.

Načelnik odeljenja za socijalnu politiku i narodno zdravlje je 3. V 1933. godine svojim potčinjenim naložio: „Izvestite u predmetu navedenog molioca, da mu se molba nije mogla usvojiti, pošto nema budžetske mogućnosti“. (Istorijski arhiv grada Novog Sada, fond 150, 26436/1933)

Kraljevska banska uprava je 5. II 1934. godine odobrila sledeća pravila Prosvetnog i potpornog društva „Istra“ za međusobno potpomaganje i prosvetovanje u Novom Sadu, izmenjena i dopunjena:

- Član 1. Pečat društva

Pečat društva je na poluzaokruženom drvetu izrađen od gume sa natpisom „Prosvetno i potporno „Istra“ Novi Sad.

- Član 2. Naziv, sedište i područje društva

Društvu je naziv: „Prosvetno i potporno društvo „Istra“ sa sedištem u Novom Sadu. Delokrug društva proteže se na severni deo Dunavske banovine, ograničen sa juga rekama Dunavom i Savom.

- Član 3. Svrha

Svrha je društvu, da širi prosvetu, potpomaže svoje članove a tu svrhu postizava:

- a) Nabavkom novina i knjiga i davanjem istih na čitanje svojim članovima, t.j. održavanjem svoje vlastite čitaonice i biblioteke,
- b) Održavanjem prosvetnih tečajeva za naobrazbu nepismenih članova,
- c) Održavanjem narodno-prosvetnih predavanja,
- d) Posredovanjem pri nameštavanju, te uopšte kod traženja zarade za svoje članove,
- e) Davanjem potpore svojim nezaposlenim članovima iz društvenih sredstava.

U tu svrhu može Upravni odbor osnivati pojedine sekcije, koje se upravljaju u svom radu u duhu društvenih Pravila i po Upravnom odboru propisanom Pravilniku, koji docnije odobrava Glavna skupština.

- Član 4. Sredstva

Svoja će sredstva društvo postizavati: članskim priložima, darovima, te prihodima od društvenih predavanja, zabava i drugih priredbi.

- Član 5. Članovi

Članovi su društva:

- 1) Redoviti,
- 2) Potpomagajući,
- 3) Počasni i
- 4) Dobrotvori.

Redovitim članom može postati svaki emigrant, jugoslovenske narodnosti, bez obzira na pol i zanimanje, koji je navršio 18 godinu života, i svaki Slaven, državljanin Kraljevine Jugoslavije.

Članom potpomagajućim može biti svaki onaj, koga Upravni odbor primi i ako se obaveže doprinositi najmanje dinara 25. – godišnje.

Članom počasnim može postati onaj, koga društvo kao takovog imenuje.

Članom dobrotvorom, ako jedanput zauvek plati barem dinara 500.- i ako ga Upravni odbor za takovog primi.

- Član 6. Dužnost članova

Dužnost je svih članova unapređivati ovo društvo i njegove interese i u svemu se ravnati po ovim pravilima, kao i plaćati redovnu obaveznu članarinu.

Redovni članovi dužni su osim toga:

- 1) Redovno dolaziti na predavanja i društvene sastanke, kada se pozovu bilo pismeno ili usmeno;
- 2) Kod stupanja za člana uplatiti upisninu od dinara 10.- i plaćati redovnu mesečnu članarinu od 2.- do 5.- dinara, koju će u tim granicama određivati Upravni odbor do naredne Glavne skupštine, uzimajući u obzir mesne prilike. Nezaposleni članovi opraštaju se od plaćanja članarine, dok traje njihova nezaposlenost.

- Član 7. Prava članova

Prava redovitih članova jesu:

- 1) Pohadati društvene prostorije, služiti se društvenim knjigama i novinama;
- 2) Prisustvovati sastancima i predavanjima;
- 3) Posredovanje društva kod traženja nameštenja i zarade, prema mogućnosti društva;
- 4) Na primernu potporu u slučaju nesreće prema društvenim sredstvima;
- 5) Prisustvovati glavnim skupštinama, na istim raspravljati, predlagati, glasati, birati i biti biran;
- 6) Uživati sve one povlastice, koje bi društvo za svoje članove moglo izdejsstvovati.

Članovi potpomagajućí imaju sva prava kao i redoviti, osim onih u tačkama 3,4,5 i 6 ali na skupštinama imaju samo savetujućí glas.

Članovi dobrotvori i počasni imaju ista prava kao i potpomagajućí članovi.

- Član 8. Primanje članova

Sve članove prima Upravni odbor. Upravni odbor može po oceni kvalifikacije u članovima 5 i 10 pomenutim odbiti i isključiti nekoga od članstva a neprimljenom i isključenom članu pripada pravo žalbe narednog glavnoj skupštini.

Po primitku svaki član dobija legitimaciju potpisanu od predsednika i tajnika.

- Član 9. Prestanak članstva

Članom prestaje biti:

- 1) Svojevoljnim istupanjem iz društva no ali je dužan blagovremeno prijaviti predsjedniku;
- 2) Ako ga Uprava isključi i
- 3) Ako član umre.

Istupanjem iz članstva prestaju sva prava i dužnosti.

- Član 10. Isključivanje članova

Isključiti se može svaki član:

- 1) koji bi u društvu vršio ma kakvu propagandu, koja je uperena protiv interesa i ugleda društva;
- 2) koji kroz 3 meseca nije uplatio redovnu članarinu;
- 3) koji nije pohađao društvene sastanke kroz 2 meseca, ako nema zato opravdanje;
- 4) koji se u društvenim prostorijama nepristojno vlada;
- 5) svaki onaj, koji je sudski kažnjavao za ma kakvo kažnjivo delo.

- Član 11. Uprava društva

Uprava društva se sastoji iz Upravnog i Nadzornog odbora te Glavne skupštine

- Član 12. Upravni odbor

Upravni odbor sačinjavaju: Predsednik, 2 potpredsednika, koji su ujedno zamenci predsednika, 2 sekretara, blagajnik i pet odbornika, te pet odborničkih zamjenika. Predsednik, prvi potpredsednik, prvi sekretar, blagajnik i natpolovična većina odbornika i njihovih zamjenika, biraju se iz redova emigranata Jugoslovena sa teritorija Primorskih krajeva, sada pod tuđom vlašću. Članove Upravnog odbora bira glavna Skupština na jednu godinu.

Izabrani smatraju se oni, koji dobiju apsolutnu većinu.

Ako tokom godine predsednik iz ma kojih opravdanih razloga istupi, dolazi na njegovo mesto potpredsednik, a isprazni li se mesto blagajnika ili sekretara ili ostalih odbornika, na njihova mesta do naredne glavne skupštine, imenuje njihove zamjenike Upravni odbor iz redova članova.

Jedno te isto lice ne može biti član Upravnog i Nadzornog odbora.

U delokrug Upravnog odbora spada:

- a) Uprava društva i društvene imovine;
- b) Sazivanje glavne skupštine i ustanovljenje rada za istu;
- c) Podnašanje izveštaja sekretarovog i blagajnikovog glavnoj skupštini,

- ukoliko se ne protive pravilima;
- d) Sprovađa zaključke glavne skupštine, ako se ne protive pravilima;
 - e) Prima i isključuje članove, na osnovu odredava članova 5. i 10.
 - f) Podeljuje po svojim nahođenjima potpore potrebne članovima;
 - g) Posreduje pri nameštavanju članova.

Upravni odbor može da čini punovažne zaključke, ako su na sednici prisutni predsednik ili njegov zamenik sa barem još 5 članova Uprave.

Zaključci se donose većinom glasova, a u slučaju jednakog broja glasova, odlučuje predsednik. Kad nema njega onda njegov zamenik, a ako ni ovog nema, onda najstariji član Uprave.

O sednicama i zaključcima vodi se zapisnik, kojeg svi prisutni potpisuju.

- Član 13. Prava i dužnosti pojedinih članova uprave
 - 1) Predsednik zastupa društvo, saziva glavnu skupštinu, odborske sednice, istim predsedava, potpisuje zajedno sa sekretarom zapisnike i ostalu prepisku a sa blagajnikom delovodnik u blagajničkim poslovima.
 - 2) Potpredsednik zamenjuje predsednika u njegovom odsustvu.
 - 3) Sekretar obavlja sve obične poslove društva, vodi sve zapisnike i potpisuje ih sa predsednikom.
 - 4) Blagajnik vodi sve blagajničke poslove, prima uplate a isplate izdaje samo uz potpis predsednika.
- Član 13a Povereništva

U udaljenijim mestima od središta društva, ako to potreba zahteva, može društvo osnovati podružnice odnosno povereništva.

Podružnice odnosno povereništva, sa oznakom njihove stvarne i mesne nadležnosti te njihove dužnosti imenuje Upravni odbor, koji vrši i nadzor nad njihovim radom.

- Član 14. Nadzorni odbor

Nadzorni odbor sastoji se iz 3 člana i 3 zamenika, koje bira glavna Skupština na jednu godinu.

Nadpolovična većina članova Nadzornog odbora ima se birati iz redova emigranata.

Upraznjeno mesto nadzornog odbora popunjuje se do naredne glavne Skupštine između društvenih redovnih članova, koje bira Nadzorni odbor.

Sednice ovog odbora saziva predsednik Nadzornog odbora, koga biraju članovi istog odbora između sebe.

Nadzorni odbor mora održavati svoje sednice najmanje svaka tri meseca.

U delokrug Nadzornog odbora spada nadzor nad poslovanjem i imovinom društva, koji je dužan pregledati svaka 3 meseca knjige i imovinu društvenu, a o tome izveštavati glavnu Skupštinu. Za važnost zaključaka potrebno je prisustvo sve

trojice. Zapisnik, koji se ima u svakoj sednici voditi, potpisuju svi. Nadzorni odbor u slučaju da primeti neurednost u društvu, dužan je sazvati glavnu Skupštinu.

- Član 15. Glavna Skupština

Redovne glavne Skupštine održavaju se u razmaku od prva tri meseca svake godine, a izvanredne kada to odredi Upravni odbor ili kad to pismeno zatraži Nadzorni odbor ili jedna četvrtina članova, ali uz naznaku radi čega se skupština saziva.

Skupština se saziva oglasom na društvenoj tablici 8 dana pre održavanja, uz napomenu dnevnog reda.

Skupština može zaključivati ako na istoj bude prisutno 2/3 redovnih članova. U slučaju nedovoljnog broja prisutnih, odgađa se za jedan sat docnije, i drži se bez obzira na broj prisutnih.

Zaključci se utvrđuju apsolutnom većinom glasova prisutnih članova, a zaključak o promeni pravila i o razlazu društva većinom od 2/3 redovnih članova, koji prisustvuju skupštini.

Glavni delokrug Skupštine je:

- I. Biranje upravnog i Nadzornog odbora;
- II. Odlučivanje o društvenoj imovini;
- III. Rešavanje odborskih izveštaja, razrešavanje odbora;
- IV. Rešavanje odborskih predloga, ukoliko se ne protive ovim pravilima;
- V. Rešavanje prigovora i
- VI. Odlučivanje o promeni pravila i razlazu društva.

Zapisnik skupštine potpisuje pretsednik, sekretar i dva člana birana od Skupštine.

- Član 16. Svaka politika u društvu je isključena!
- Član 17. Obranički sud

Obranički sud se sastoji od obraničkog pretsednika i 4 člana.

Svaka stranka bira po dva između redovitih članova a ova četvorica petoga obraničkog pretsednika. Ako je predloženo više, za pretsednika odlučuje se kockom između predloženih. Članovi tog suda ne mogu biti članovi Upravnog ili Nadzornog odbora.

Sednice obraničkog suda saziva obranički pretsednik pismenim putem tri dana pre održavanja sednice i on istima pretsedava.

Obranički sud rešava sporove nastale iz društvenih odnošaja između pojedinih članova kao i između pojedinih članova Upravnog i nadzornog odbora no njihove odluke nemaju pravnu sankciju.

Zaključke stvara samo u prisustvu svih svojih članova, i odlučuje jednostavnom većinom glasova.

Protiv njegove odluke nema priziva.
Zapisnik potpisuju svi članovi suda.

- Član 18. Prestanak društva

Društvo prestaje:

- 1) Kada to zaključi glavna Skupština i
- 2) Kada ga raspuste državne vlasti.

Glavna Skupština, koja je zaključila razlaz društva, ima da odluči i zaključak kako i zašto se ima upotrebiti preostala društvena imovina, a u pomanjkanju toga, društvena će imovina pripasti „Jugoslovenskoj matici u Zagrebu“. (Arhiv Vojvodine, fond 126/2, 7482/934)

„Istra“, prosvetno i potporno društvo u Novom Sadu obratilo se 9. I 1937. godine Gradskom poglavarstvu dopisom sledeće sadržine:

Prosvetno i potporno društvo „Istra“ u Novom Sadu, kao organizacija emigranata iz Julijske krajine, koja radi za svetu i pravednu stvar naših sunarodnika – Jugoslovena, koji su po zloj sudbini istrgnuti od svoje domovine, majke Jugoslavije, i pripali Italiji, gde već punih 18 godina podnose sve moguće torture, koje se nad njima vrše a koje ne pamti ni srednjevekovna inkvizicija, vodi također brigu i za one nesretne izbeglice i njihovu siromašnu i nezbrinutu decu.

Svakim danom nadolaze nam novi izbeglice, sklanjajući se pred nepodnošljivim terorom fašizma. Da ih ne primimo? Dal da ih vraćamo? Ko će da im pomaže ako ne mi, njihova jednokrvna, slobodna braća? Naše društvo živi od milostinje. Sve što se sakupilo i imalo, dato je, više nema do bratske utešne reči. Naše društvo traži i zaposlenje tim došljacima ali je uspeh vrlo neznatan usled ekonomske depresije i zimskog doba.

Iznoseći Vam ukratko ove naše brige i nevolje, apelujemo na bratsku ljubav i osećaje i učtivo molimo za što obilniju novčanu pripomoć, kako bi donekle obezbedili ove naše stradalnike, koje je zao udes primorao i primorava, da napuštajući svoja rodna mesta, traže skloništa i potpore kod svoje slobodne braće u Jugoslaviji.

Grad Novi Sad vazda je dokazao najširokogrudnije razumevanje za opću nacionalnu i patriotsku stvar pa je naše društvo ubeđeno da će i ovoga puta naša molba naići na najpovoljniji odaziv.

„Čuvajmo Jugoslaviju da oslobodimo braću u ropstvu!“ (Istorijski arhiv grada Novog Sada, fond 150, 1439/1937)

Uprava policije u Novom Sadu uputila je obaveštenje Otseku javne bezbednosti Kraljevske banske uprave 23. I 1939. godine:

Upravi je čast izvestiti, da je 22 o.m. od 9.30 do 13 časova u prostorijama „Spomen doma“ održana redovna godišnja skupština Sokolskog društva u Novom Sadu na kojoj je uzelo učešća oko 150 lica oba pola. Pošto su pročitani izveštaji

upravnog odbora i svih njegovih sekcija, a zatim izveštaji nadzornog odbora, skupština je ove izveštaje jednoglasno prihvatila. Rešeno je, da se u smislu Zakona o Sokolu Kraljevine Jugoslavije predloži župi, da se imenuje nova uprava društva na čelu sa Totovićem Jovanom, industrijalcem.

Na kraju je g. Mohorović Antun, gradski činovnik, koji je predsednik Prosvetnog i potpornog društva „Istra“ u Novom Sadu, predložio, da se putem emigrantskog saveza u Beogradu uputi pozdrav našim sunarodnicima u Istri, a da se Kraljevska vlast umoli, da prilikom pregovora sa Italijom nastoji da postigne ona prava, za naše sunarodnike u Italiji, koja Italijani u našoj Kraljevini uživaju.

Skupština je ovaj predlog g. Mohorovića jednoglasno i sa akklamacijom usvojila i rešila, da se putem župe ovo i učini.

Skupština je protekla dostojanstveno, u redu i miru. (Arhiv Vojvodine, fond 126/2, 4772/939)

Slobodan Bjelica

ISTRIANS IN NOVI SAD BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The fall of Istria under the Italian rule, as an aftermath of the First World War and the Treaty of Rapallo, caused great suffering for the local Slovene and Croatian population: schools were abolished, employees dismissed, intellectuals persecuted, factories closed down. Incapable of defending themselves from fascist terror, they were forced to emigrate to their mother country – The Kingdom of Yugoslavia. One of the cities that opened its gates to the Istrian refugees was Novi Sad, where they received a warm welcome, both by the authorities and the inhabitants. Well-educated and hard-working, the Istrians soon started playing a significant role in the economic and social life of Novi Sad, a city that was at the time experiencing a demographic, economic and administrative growth. Similarly to the situation in other Yugoslav centres, the Istrians in Novi Sad founded their associations, with the primary aim of helping out their poorest members, but also with the one of constantly reminding the public of the Italian occupation of Istria. The activities of several Istrian associations, the most famous being the Educational and Charitable Society of Istria, had a charitable, educational, but also cultural and entertaining character. This association was given moral and financial support by the Banate and town authorities, although they also demonstrated a certain amount of caution, lest the activities of Istria might complicate the sensitive Italian – Yugoslav relations.

Key words. The Danube Banate, Istria, Yugoslavia, Novi Sad, Vojvodina

IZVORI:

Arhiv Vojvodine, Novi Sad, Kraljevska banska uprava Dunavske banovine (fond 126/2)

Istorijski arhiv Grada Novog Sada, Novi Sad, Gradsko poglavarstvo (fond 150)
Zastava, Novi Sad, 1919 - 1941.

Jugoslovenski dnevnik, Novi Sad, 1929 – 1935.

LITERATURA:

- Bjelica, S. (2008). Politički razvoj Novog Sada između dva svetska rata. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Čulinović, F. (1951). Revolucionarni pokret u Istri. Zagreb: Glas rada.
- Hametz, M. (2013). Uncertain states: repatriation and citizenship in the Northeastern Adriatic, 1918-1921. *Acta histriae*, 21, (4), 791-808.
- Mack Smith, D. (1980). Mussolinijevo Rimsko carstvo. Zagreb: Globus.
- Petranović, B. (1988). Istorija Jugoslavije 1918-1988. Beograd: Nolit.
- Popov, Č. (1976): Od Versaja do Danciga. Beograd: Nolit.
- Popov, D. (1983): Srpska štampa u Vojvodini 1918-1941. Novi Sad: Matica srpska.
- Radetić, E. (1969): Istarski zapisi. Zagreb: GZH.
- Šabo, F. (1978): Italija (1918-1948). Beograd: Nolit.
- Šepić, D. (1970): Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914-1918. Zagreb: Školska knjiga.